

azokra adott válaszok, illetve a keretek, amelyek között ezek megszülettek, mind nagyon hasonlítanak azokra a jelenségekre, amelyek abban a kulturális kontextusban léteznek, amelyben mi is élünk. A kötet így talán segíthet új utakat nyitni és új kérdéseket felvetni, és újraolvasni a már létező, dogmatizált kánonokat.

ISTVÁN ANNA

NÉMETH Orsolya. *Posztszovjet non-fiction: A volt Szovjetunió országai és a lengyel tényirodalom.* Nyugat-eurázsiai idő 6. Budapest: Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2019. 310.

Németh Orsolya monográfiájában nem kis feladatra vállalkozik: egyrészt igyekszik meghatározni a lengyel tényirodalom fogalmát, másrészt pedig ennek az irodalomnak a poszt-szovjet országokkal foglalkozó területével kíván foglalkozni, amely a volt Szovjetunió méreteiből adódóan is nagy mennyiségű irodalmat termelt, és termel még manapság is. A vizsgálódás irodalomelméleti hátterét a posztkolonializmus adja, amelyhez leginkább Ewa M. Thompson-t hívja segítségül, aki elsőként foglalkozott a térség posztkoloniális vizsgálatának lehetőségével.

Már a tényirodalom műfajának meghatározásánál is nehézségek adódnak, mivel nem könnyű megragadni azokat a tényezőket, amelyek egy szöveget tényirodalommá tesznek. A műfaj mindenképpen megtörtént eseményeket dolgoz fel, valós helyszíneken valós emberekkel, ugyanakkor merít a szépirodalomból is, szimbólumokat, metaforákat, groteszk elemeket is felhasznál, de sosem lépheti át azt a nehezen kijelölhető határt, ahol a valóság fikcióba csúszik át. Emellett a vizsgált művek is sokszínűek, mind tematikailag, mind az ábrázolás módszerének tekintetében, abban azonban megegyeznek, hogy minden író oda akar eljutni, ahová mások nem: az egyes embert keresik, olyanokat akarnak megszólaltatni, akik más platformon soha nem juthatnak szóhoz. Emellett a tényirodalom személyes, intim műfajjá vált, ami még közelebb hozza a szépirodalmi művekhez.

A mai lengyel riporterírókat számos téma foglalkoztatja, azonban mégis kirajzolódik három fő irányvonal: a múlttal való szembenézés és

a saját identitásuk felé fordulás, a volt Szovjetunió népeinek és kultúrájának bemutatása, illetve a szocialista Lengyelország és az ottani élet ábrázolása. Németh Orsolya monográfiájában a volt Szovjetunió területeiről szóló műveket veszi górcső alá, célja, hogy bemutassa az egyes régiókról szóló riportkönyveket, amelyek segítségével közelebből is megismerhetjük a Szovjetunióban élő különböző népeket. A lengyel riporterírók feladatuknak tekintik, hogy megkérdőjelezzék és megszüntessék azokat a sztereotípiákat, amelyek ezeket a távoli vidékeken élő „egzotikus”, mitizált, orientalizált népeket körülveszik, és rámutassanak arra, hogy ezek az előítéletek az információ hiányából, tudatlanságból fakadnak.

A szerző időbeli és térbeli kritériumok alapján osztja fel a vizsgálandó területeket. Először Ryszard Kapuściński szövegével foglalkozik, akinek azért is tulajdonít nagy jelentőséget, mert ő volt az utolsó, aki a Birodalmat még a felbomlása előtt járta be. Kapuściński maga is a Birodalom szülője, és a saját bőrén tapasztalta meg a rendszer működését, amikor Fehéroroszországban megkezdődtek a deportálások. Ez a személyes tapasztalat nyilvánvalóan írásaiban is nyomot hagy, ő maga is gyakran megjelenik a művekben, ami eltávolítja őt a tények klasszikus leírásaitól. Maria Janion orientalizmussal is megvádolja Kapuścińskit, mert szerinte az író egzotikumként tekint a Szovjetunióra, és gyakran hangsúlyozza az itt élő népek civilizációs elmaradottságát és az orosz nacionalizmust. Bár Kapuścińskinak felröhatható, hogy gyakran eltér a tárgytól, és önmagát helyezi előtérbe, mégiscsak közelebb hoz minket az itt élő népekhez, bemutatja, hogyan működött a rendszer, milyen is volt a szovjet ember.

Kapuściński után Krystyna Kurczab-Redlich munkássága kerül a vizsgálódás középpontjába, aki a Szovjetunió szétesése utáni közvetlen pillanatokat igyekezett megörökíteni. Míg Kapuściński írásairól úgy vélekednek, hogy madártávlatból tekint az eseményekre, úgy Kurczab-Redlich esetében egyértelműen beszűkül a fókusz, közelebbi perspektívából figyelni az eseményeket. A további vizsgált művekben egyre inkább a perspektíva szűkülését láthatjuk, a szóban forgó szerzők minél mélyrehatóbban, minél közelebből igyekeznek bemutatni a Birodalmat, a birodalmiságot, a birodalmi tudatot, ezért mondhatják azt Jacek Hugo-Baderről, hogy a „patkány farkát is megra-

gadja". Míg Kurczab-Redlich írását a tényszerűség, ön maga háttérbe szorítása jellemzi, valamint gyakran adja át a szót más újságíróknak, az ország lakóinak, addig Hugo-Bader gyanússá válik a tények bemutatásakor, a történetek kiszínezésével is „megvádolják”, illetve gyakran bonyolódik feltételezéseibe, ez pedig ellentmond a tényirodalom kritériumainak. Az azonban mindenképpen nagyon fontos Hugo-Bader műveiben, hogy mindig a perifériára szorult, egyes ember érdekli. Olyanoknak akar beszédlehetőséget adni, akik sehol máshol nem hallhatják a hangjukat: ilyen momentum például a csecsen háborúkról szóló írásában az orosz anyák megszólaltatása. Az is jellemző Hugo-Baderre, hogy politikailag mindig igyekszik semleges maradni, nem áll sem az oroszok, sem az elnyomott népek oldalára, az egyes ember sorsa érdekli, mindegy, milyen nemzetiségű.

A továbbiakban Németh Orsolya elkalauzol bennünket a Kaukázuson át a volt Szovjetunió legtávolabbi vidékeire, majd visszatérünk a legnyugatibb részekhez, miközben a Birodalom–Periféria kérdése végig központi helyet foglal el a bemutatások során. A Szovjetunióban több népnek is sikerült kivívnia a „függetlenségét”, de felmerül a kérdés, hogy a függetlenség megszerzése a szabadsággal is együtt járt-e. A legtöbb esetben azt láthatjuk, hogy a Birodalomtól való elszakadás a legtöbb esetben úgy valósult meg, hogy Moszkva után egy helyi túrannosz vette át az irányítást. Általánosságban véve a lengyel riporterírók úgy látják, hogy az embereknek szükségük van a birodalomra, egy erőskező irányítóra, mert váratlanul és felkészületlenül érte őket a függetlenség a Szovjetunió felbomlása után, és ezzel a függetlenséggel hirtelen nem tudtak mit kezdeni. Ennek hozományaként gyakran megjelenik az elmúlt idők, a volt Birodalom utáni nosztalgia is, de leginkább csak a Moszkvához „közelebb eső” területeken. Szibériában például, ahol már jelentősebb a kínai vagy a japán befolyás, ennek nyomát sem láthatjuk.

A Kaukázus területén száznál is több különböző nemzetiség él egymás mellett. Az nem mondható el róluk, hogy békében élnének, hiszen őszi konfliktusok húzódnak egyes népek között, ezek a konfliktusok pedig gyakran véres háborúba torkolltak. A konfliktusok főleg a Szovjetunió széthullása után éleződtek ki, mintha ezek a né-

pek kontrollt vesztek volna, a nagy szabadságban pedig identitásukat és függetlenségüket megerősítve, vagyis saját érdekeiket előtérbe helyezve, esetleg erőfitogtatásból nekirontottak az „össellen-ségüknek”. A népek egymás iránt érzett gyűlöletének eredetére már szinte senki nem emlékszik, de abban, hogy a gyűlölet életben maradjon, a nagy testvérnek is köze van: Moszkva mindig úgy helyezkedik az egyes konfliktusok során, ahogy éppen az érdeke megkívánja.

Wojciech Górecki és Wojciech Jagielski riportjaiból érdekes információkat tudhatunk meg a kaukázusi népekről. Mindkét íróra jellemző, hogy a hétköznapi, az átlagember érdekli, és bemutatásuk egyik fontos célja, hogy az európaiak tudatában élő sztereotípiákra irányítsa a figyelmet, ezáltal pedig meg is szüntesse azokat. A sztereotípiák kialakulásában természetesen a Birodalomnak is volt szerepe, amelynek érdekében az állt, hogy ezekről a népekről egy barbár, terrorista, elmaradott nép képe bontakozzon ki. Az igaz, hogy ezeknél a népeknél nagyon fontos a hitélet, amelyben akár a sámánizmus is helyet kaphat, az is igaz, hogy a nők alárendelt szerepben vannak, például nem ülhetnek a férfiak közé az asztalhoz, de az írók igyekeznek rámutatni arra, hogy attól még, hogy ezek a szokások, tradíciók az európai ember számára már „elavultnak” tűnnek, ezek az emberek nem kevésbé civilizáltak, mint bármely más népek, csak egyszerűen őrzik a tradícióikat, és számukra ez a normális.

A legtávolabbi, szibériai rész után visszanyarodunk a nyugati területekhez, pontosabban Ukrajnához és Fehéroroszországhoz. Ezeknél az országoknál ugyan hiányzott az a faji alapú diszkrimináció, amelyet például a kaukázusi népek esetében láthatunk, és tulajdonképpen az ukránokat és a fehéroroszokat is az orosz nemzet részeinek tekintették, de ez nem jelentette azt, hogy ugyanazok a jogok illetnék meg őket, mint az oroszokat. Az ukránok esetében egyébként az is bonyolítja a helyzetet, hogy egyes részek Oroszországhoz, egyes részek viszont Európához szeretnének csatlakozni. Mikola Rjabcsuk történész szerint azonban nem egyértelműsíthető egy konkrét határvonal, mely szerint a nyugati részek Európához, a keleti részek viszont Oroszországhoz tartoznának szívesen. A helyzet ennél sokkal bonyolultabb, nem földrajzi alapon lehet felosztani az országot, inkább a kultúrkörökkel

hozható kapcsolatba az identitás kérdése. Emellett pedig még kulcsfontosságúvá válik a nyelv kérdése is, ugyanis az ukránok (egy részük legálábbis) arra törekszik, hogy az ukrán nyelvet ne tartsák kisorosz nyelvnek. Németh Orsolya ebben a kérdésben ellentétet mutat fel a csecsenek és az ukránok között: míg a csecsenek vallási alapon akarták megkülönböztetni magukat az oroszoktól, addig az ukránoknál a vallás helyett a nyelv veszi fel az identitásképző funkciót.

Az utolsó tárgyalat ország Fehéroroszország. Az itteni helyzet kapcsán a legtöbb riporterirő arra keresi a választ, hogyan válhatott egy szinte minden külső szemlélő által agresszívnek és diktátornak tartott ember népszerű vezetővé. Ugyanez a kérdés vetődött fel a Putyin-fenomen vizsgálata során is. A legtöbben arra a következtetésre jutnak, hogy Fehéroroszországban az identitásprobléma a döntő, ami szorosan összekapcsolódik a nyelv kérdésével is, hiszen sokan nem is beszélnek a fehéroroszt. Az identitás problémáját mutatja az is, hogy itt sokkal gyengébb volt az ellenállás a szovjet befolyással szemben, mint a többi térségben.

A fent említett problémák csak ízelítők a monográfiából, amely rendkívül részletesen és következetesen mutatja be a volt Szovjetunió területeit és az itt élő népeket. Németh Orsolya monográfiája hiánypótló mű, mivel általa egyrészt képet kapunk a lengyel tényirodalom egy konkrét témakörrel foglalkozó műcsoportjáról, másrészt pedig olyan vidékekre kalauzol el bennünket, amelyekről vagy fogalmunk sincs, vagy pedig téves képet őrzünk róluk. Ennek alapján elmondhatjuk, hogy a tényirodalom népszerűsége és fontossága abban áll, hogy a megtapasztalt valóság a legvadabb fikciónál is érdekfeszítőbb lehet.

KOCSIS ADRIENN

KÁLMÁN C. György. „*Dehogyan terem citromfán*”: *Irodalomelméleti írások*. Budapest: Balassi Kiadó, 2019. 238.

Kálmán C. György tanulmánykötete rövidebb irodalomelméleti írásokból áll. A szerző szándéka, hogy közelebb vigye olvasóját az irodalomelmülethez. Nem célja a végleges válaszadás, sokkal inkább a több oldalról, több szem-

szögből való láttatás. Feladata nem is olyan egyszerű, hiszen a sémákból, a keretekből való kiindulás nem kis vállalkozás. A kérdések mezejére lépni mindig kockázattal jár, bár végigolvasva a kötetet, talán nem nagyobb kockázattal, mint a berögzült meggyőződéseink mellett kiállni (hiszen az effajta látásmód nem szül újat, csak ismétli a régít).

Az *Irodalomtörténet-írási bonyodalom* című fejezet egyik gócpontja a kánon és az eredet viszonya. A kánonnak van kiindulópontja, ennél fogva eredete és története. Mi az alapja az eredetnek, hogyan határozzuk meg? Fontos, hogy az első megjelenés (a „felfedezés”) nem feltétlenül (többnyire nem) egyenlő az eredettel. Célunk egy eredeti lista fellelése? Ez a szándékunk hamar meg hiúsulna, mivel a kánon soha nem egy, hanem rétegződik, osztozik. A második tételünk, hogy az irodalom egy folyamat következménye. Kálmán C. azokat a tényezőket vizsgálja, amelyek ezt a folyamatot befolyásolják, azokat a csomópontokat keresi, ahonnan bizonyos változások elindultak (később, a *Teória* című fejezetben ismét visszatér a problémához): ilyen például a hetvenes évek fordulata a prózában (Esterházy vagy Tandori írásmódja). A következő kisebb tanulmányban az értelmezés és az elmélet kapcsolatáról olvashatunk. A középiskolában és az egyetemen is egy vezérfonal mentén értelmezünk, ezáltal megfelelünk bizonyos konvencióknak. Kálmán C. egy kölcsönösen hasznos kapcsolatot feltételez elmélet és értelmezés között, s ahogyan az a gondolatmenetéből kibontakozik: az elmélet nem segít az értelmezésben, mivel eleve benne van, része annak.

A második fejezet a narratológia elbeszélői szövegektől való elmozdításával nyit, s felteszi a kérdést, hogy mi történik akkor, ha lírára, drámára, értekező szövegekre alkalmazzuk. A szerző példaként említi a romantika korát, ahol pontosan a műnemi határok fellazítása volt a cél (az elbeszélés lírai, a líra pedig elbeszélő jellegű). A műfajok (és elnevezések), a műfajmegjelölések körülötte viták szintén ebben a fejezetben kapnak teret. Kálmán C. kiemeli az átláthatóságért való küzdelmet, melynek célja van, különösen az értelmezés, az oktatás vonatkozásában. Az iskolákban a mai napig meghatározó része például egy verselemzésnek a műfaj megjelölése. Azonban a műfaj meghatározásával ismét a kategorizálás